

KOMÁROMI CSABA

Utazás egy hagyatéék körül – Passuth László irodalmi örökségéről*

Az író különös érzékenységgel lélek, akinek tömegeket s embereket kell mozgatnia. Sajátos adottsága, hogy egyformán érdeklik a sokaság ösztönei, melyek közt biztos tömegpszichológiai érzékkel tájékozódik, s az egyes emberek, akik a mese sodrába kerülhettek.¹

Nagyanyáim generációjának többek között Passuth László volt az író. Az az író, akit olvastak is. Sokan, nagyon sokan. Mai mércénkkel mérve: elképesztően sokan. Számos regénye még életében több kiadást megért.² A szakma azonban nem kedvelte, nem kedveli ma sem. Se egy jóra való recenzió – tisztelet a nagyon kevés kivételnek –, se egy biográfia.³ Pedig... Pedig megérné érdemben foglalkozni vele, hiszen sokunk polcán ott vannak regényei, pontosabban sokunk polcrendszerén belül akad egy „Passuth-polc”, jelenleg talán csak a második sorban.

A Nyugat folyóirat írói közé tartozott: egy elbeszéléssel és néhány kritikájával a harmincas évekből. S noha ő is Móricz Zsigmond „köpönyegéből bújt elő”, mint annyian mások a 20. század második felének jelentős magyar prózaírói közül, nem elégedett meg a móríci pártfogással, saját útját kereste. A presztízs fogalmát más-képpen értékelte, mint a legtöbb nyugatos. Ugyanakkor az is igaz, hogy a Petőfi, a La Fontaine, illetve a Vörösmarty Társaság tagjává fogadta, nyilván nem érdemtelenül.

Korának magyar nyelvű bestsellereit többek között ő írta. Ezt nem kell letagadni, de tudni illik, a bestseller – legalábbis hazánkban – akkor mást jelentett, mint ma. Egyre nehezebb ezt megértetni.

Az írói, irodalomtörténeti és főleg a kritikai körökben amolyan mértéktartó sértegetési forma, ha egy irodalmi művet, főleg regényt lektúrnak, belletrisztikának vagyis olvasmányos olvasmánynak mondanak. Miközben az olvasók legnagyobb hányada azért olvas, hogy figyelmét lekösse, tehát érdekes legyen a könyv. Az irodalom művelője is Homérosz óta azt igényli, hogy a hallgató, az olvasó odafigyeljen a szavára, vagyis érdekesen énekeljen, érdekesen írjon – az egész szakma pedig gyanússá teszi azokat, akik tudják és gyakorolják az irodalmi érdekesség titkát. Ezt a titkot a mi századunk magyar regényírói közt alighanem Passuth László tudta a legjobban, s ezt példátlan népszerűséggel hálálta meg az olvasók leg-

* A Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2013. október 29-én, Passuth László hagyatéka átadási estjén elhangzott beszéd bővített, szerkesztett változata.

¹ PASSUTH László előszava = Anna KOMNÉNÉ, *Alexiasz*, ford. PASSUTH László, Szeged, Lectum, 2002, 12.

² 1971 és 1978 között „Passuthnak egyedül több példányban jelentek meg a művei, mint Dérynek, Némethnek, Illyésnek, Kodolányinak és Tamásinak együttvéve [...]” (SIMON Zoltán, *Az irodalom peremvidéke*, Bp., Múzsák, 1990, 95.)

³ Legutóbb lásd: NAGY Miklós Mihály, *Egy túrt irodalmár a diktatúrában. Passuth László*, Nagy Magyarországon, 2012/6, 46–53.

szélesebb köre tudományos magas értelmiséjektől villamoson olvasó gépírókisasszonyig és szabad idejét elütni kívánó segéd munkásig. Évtizedeken át ő volt a legtöbb kiadásban, legnagyobb példányszámban megjelenő magyar író. Ezt tulajdonképpen életében sem, halála óta sem bocsátották meg neki az irodalom bennfentesi. És nagyon körmönfontan kellett, s kell máig rosszat mondani egy olyan írástudóról, akinek közben nem lehet elhallgatni példázatos jó tulajdonságait.⁴

Komoly népszerűsége, látszólag a politikától távol álló témaválasztásai megóvták a túrt kategória purgatorikus nyomorától, persze miután megélhetési munkáitól nyugdíjba vonult, és már csak az alkotásnak élt. Noha nyilván időről-időre fel kellett mondania az ideológiai leckét, a keresztény szellemiségű írók közé tartozott,⁵ így mondhatjuk: rendszerellenes volt. S e tekintetben már nem is olyan meglepő az a kritikus hallgatás, mely munkásságát övezte.

Passuth – nyilván tudat alatt, érdeklődése által vezérelten – sorozatokat írt. Nem szoros értelemben véve, de folytatásos történeteket. Az időben ugyan távol keletkezett, de az újrakiadások miatt egymás mellé került művek folytatásos történetekké váltak az olvasók szemében. Ez akkor is, most is kapós dolog volt. Szólt egy sorozat a középkori magyar történelemről (*Hétszer vágott mező, Tört királytükök*), egy a késő reneszánsz olasz zeneszerzőiről (*Madrigál, A mantuai herceg muzsikusa*), egy a spanyol Habsburgok koráról (*Esőisten siratja Mexikót, Fekete bársonyban, A harmadik udvarmester*), egy a Báthoryak Erdélyéről (*Négy szél Erdélyben, Sárkányfog*).

A szó igazi értelmében európai szerző volt. Tudatosan tágitotta olvasóinak horizontját a közös kincs, Európa művelődéstörténete fontos fejezeteinek átlátására, megmutatva azt, hogyan illeszkedik ezekbe a nagy ívű folyamatokba a magyar kultúra. Egyszerre volt tudománynépszerűsítő, tudományos színezetű, tudományos, intellektuálisan hatásvadász, boszorkányos történetcsiholó és persze népszerű. Az általa közvetített „kultúrpezzsimisztikus» múltnosztalgia”⁶ – ahogy egyik kritikus nevezi – élvezete olvasók tömegeinek jelentette az egyetlen lehetséges módot szellemi és – ismervén a kort, sajnos – valódi értelemben is az utazásra. „Hivatásos” utazóként sem bújt ki a kultúrákövetítő nehéz és lelkiismeretes szerepéből – olvasóinak látható örömeire.

Témaválasztásaiban érdeklődés szempontjából talán Szántó György⁷ és Szentkuthy Miklós* vagy Ignác Rózsa, Ráth-Végh István művészetével rokonítható. De művészetrajzai beilleszkednek abba a sorba is, amelyet Láng György, Gál György Sándor, Ambrózy Ágoston, Székely Júlia* művei alkotnak; illetve „históriás” íróként a magyar történelmiregény-írók olyan képviselőihez is, mint Laczkó Géza, Gulácsy Irén vagy Zilahy Lajos, Harsányi Zsolt voltak, és akiknek első regényeiből tiszteletpéldányt is küldött (az erre a szimbolikusan tűnő tetterre küldött válaszlevelek is megtalálhatók a hagyatékban). A helyet, melyet ez utóbbiak betöltöttek a magyar

⁴ HEGEDŰS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka* = <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html> [2013. 11. 11.]

⁵ VÖ. SZEGHALMI Elemér, *Írók bangulatfényben. Passuth László*, Lyukasóra, 2004/12, 21.

⁶ AGÁRDI Péter, *Passuth László regényírásáról* = A. P., *Korok, arcképek, irányok*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 388.

⁷ A *-gal jelölt szerzők kéziratok hagyatékát a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára őrzi.

irodalomban a két világháború között, azt többek között Passuth vette át 1945, de inkább az indexen tartózkodás évei és 1956 után. Ettől kezdve haláláig szinte minden esztendőben publikál regényt, az 1970-es években művenként átlagosan több mint 85 ezer példányban.

Pedáns szorgalommal, folytonos, gyermeki kíváncsisággal kutatta a témát. A témát, amelyet átgyúrva továbbadott az olvasók több nemzedékének. Még halála után is négy, fiókban, illetve asztalán maradt regénye látott napvilágot.⁸ A mennyiség titka talán a fiatal felnőtt éveitől rákényszerülő, az irodalommal kevésbé összefüggő irodalmi munka volt. 1950-től 1960-ig az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Irodánál több mint 50 ezer oldal szöveg fordítását végezte el.⁹ A munkakényszer nyugdíjba vonulása után sem hagyta el. A minőség titka talán abban rejlett, hogy Passuth kiváló olvasó, kiváló befogadó volt.¹⁰ Csak minőségi alkotásokat engedett közel magához, s hallatlan figyelemmel fordult feléjük. Épp ezért pontosan tudta, mit és hogyan kell átadnia, s azt milyen alázattal kell átnyújtania olvasóinak.¹¹ Tudta és érezte azt az egyszerű törvényt, hogy aki az olvasóknak ír, azt olvassák, az élve maradáshoz le kell ereszkedni a Parnasszusról. Jelszavai a gondos műhelymunka és a humánus voltak.

S most adódik a lehetőség a Passuthot kutatóknak. Közgyűjteménybe kerül kéziratok hagyatéka, életre kelhetnek a hozzá tartozó, őt fémjelző, hátrahagyott papírtömegek. Mostantól szabadon kutatható lesz az életmű, s az élete is. Őt kötetben megjelent önéletrajzírásával maga magát írta bele az irodalomtörténetbe.¹² Ennek nyersanyaga, naplója és levelei igen izgalmas forrásnak ígérkeznek – kortörténeti értékük ma már vitathatatlannak mutatkozik. Még úgy is, hogy ő már megírta, sőt éppen azért. Együtt olvasni Passuthot Passuthal – igazi kihívás. A „magántörténelem” szereplői visszaköszönnek a levelezőtársak között, sőt a meg nem nevezettek közül egyesek igazán csak a levelek ismeretében azonosíthatóak. Regénykéziratai közül kiemelkedik az 1923-as keletkezésű, *Milano* munkacímmű, eddig publikálatlan „első regény”. Az ismert művek mellett figyelemre méltó a fiatal író tekintélyes mennyiségű verskézírata, bizonyítván a költőként való indulást, kéziratban maradásuk pedig az önkritika helyes működését.

⁸ *Víz tükrére krónikát írni* (1980), *Tíz esztendő tető alatt* (1981), *Anselmus* (1983), *Perszeponé* (2011).

⁹ Életének erről az időszakáról szól *Tíz esztendő tető alatt* (Bp., Szépirodalmi, 1981) című önéletrajza. Továbbá lásd az Iroda egykori igazgatójának önéletrajzát: TARDY Lajos, *Szaggatott krónika*, Bp., Kozmosz, 1986.

¹⁰ Itt meg kell említeni ismeretterjesztő jellegű műveit, melyek színvonala sok tekintetben meghaladja a kor hasonló műveit: *Örök Hispánia* (1969), *Nápoly* (1972), *Találkoztam Esőistennel* (1972).

¹¹ Hogy csak zenei példát említsünk, két főhőse, az újra felfedezett nagy itáliai madrigalköltők, Carlo Gesualdo és Claudio Monteverdi hazai recepciójában is fontos állomásnak számítanak a róluk szóló regények.

¹² 1914–22: *Kutatómunkák* (1966), 1922–33: *Részkor*, (1969), 1933–39: *Gyilokjáró* (1973), 1939–45: *Barlangképek* (1978), 1950–60: *Tíz esztendő tető alatt* (1981). E művekkel kapcsolatban lásd részletesebben: MADARÁSZ Imre, „Magánvilágtörténetem”. Passuth László „emlékkönyvei” = <http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=20081> [2013. 11. 11.]

Hagyatéka és személye belesimul a balatonfüredi–tihanyi írók panteonjába¹³ is, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Németh László*, Lipták Gábor*, Déry Tibor*, Baránszky László* mellé. A kutatónak jó lehetőség, hogy a már PIM-ben lévő Lipták-, illetve Tábori Pál-hagyatékban található kb. 100-100 Passuth-levelél mellett most már el lehet olvasni a válaszeveleket is.

Az általunk őrzött hagyatékokra kevésbé jellemző – néhány kivételtől eltekintve –, hogy viszonylag nagy mennyiségben találjunk bennük az író által írt levelet. Ez esetben viszont az elküldött Passuth-levelek nem kis részét gépiratos másolatokban olvashatjuk. A neki írottak közül csak néhányat kiemelve: például négy kiváló színésznő, Tolnay Klári, Ruttkai Éva, Bulla Elma és Giulietta Masina ír neki; vagy az író nemzetközi kapcsolati rendszerét reprezentálják Georg Höllering filmrendező,¹⁴ az írók közül Irving Stone, Marcello Venturi vagy Salvatore Quasimodo levelei. Nem látványos, de annál fontosabb része ennek a levelezésnek, a hazai szerzők közt – gazdagságát tekintve – üde színpoltként virító, különböző külföldi kiadóival (a teljesség igénye nélkül például az amerikai G. P. Putnam’s Sons, a francia Éditions Seghers, a mexikóiá vált – egyébként jó barát – Fischgrund Jenő, az osztrák Leykam, illetve Oswald Möbius Verlag, a német Paul Neff Verlag, a katalán Luís de Caralt, vagy éppen a braziliai Landy Dezső) folytatott levelezése.

Külön egységet képeznek a PEN Club főtítkára, majd választott alelnökeként hozzá írott, illetve a nemzetközi és magyar PEN ügyeivel kapcsolatos levelek, dokumentumok.

Passuth hagyatékából felsejlik az édesanya, Éber Emanuella, a jeles gimnáziumi nyelvtanár családjának nem mindennapi története is. A fiát Kolozsvárott egyedül felnevelő asszony,¹⁵ valamint őket támogató fivéreinek, köztük a művészettörténész László, a bankigazgató, ügyvéd Antal, az agrárpolitikus, gazdaságtörténész Ernő halványan körvonalazódó alakjain keresztül jellemző példait tanulmányozhatjuk a 19. és 20. század fordulóján formálódó, budapesti értelmiségi életutaknak.¹⁶

Nem utolsósorban nagyon fontos még megemlítenünk Passuth háttérországát, a hitvest, Békésy Lolát, az orvosi Nobel-díjas Békésy György hűgát,¹⁷ illetve a hozzá és általa írt leveleket. Nála sem (mint ahogy más írófeleségnél sem) szabad közhely-

¹³ Többek között a Borsos Miklós javaslatára vett tihanyi házáról is ír a pécselyi orvos, Józsa Tivadar. Lásd BODOSI György, *Passuthékénál kezdődik Tihany* = B. Gy., *Völgyvallás*, Bp., Magvető, 1979, 95–111.

¹⁴ Höllering magyarországi tevékenységéről lásd még: SZEKFÜ András, *Georg Höllering: Magánkalóz a filmdzsungelben* = <http://magyar.film.hu/filmhu/magazin/georg-hollering-magankaloz-a-filmdzsungelben.html> [2013. 11. 11.]

¹⁵ Édesanyja még állapotosan otthagya férjét. Passuth édesapjával, a dzsentri származású szolgabíró (*kriványi és béthársi* nemesi előnevű) Passuth Ferencsel (1873–1932) újra csak érettségje után találkozott, amelyet csupán néhány alkalom követett még.

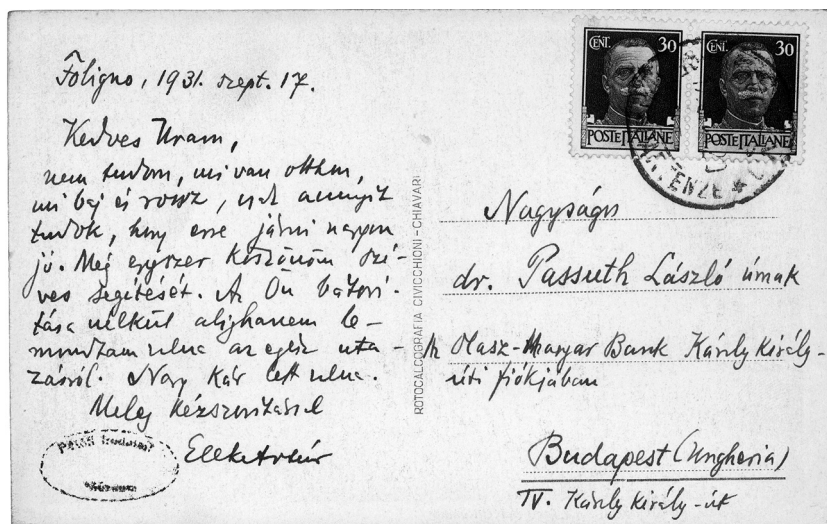
¹⁶ Éber Emanuella Eugénia (Bp., 1880 – Bp., 1974); Éber László (Pest, 1871 – Budakeszi, 1935); Éber Antal (Pest, 1872 – Bp., 1950); Éber Ernő (Bp., 1874 – Bp., 1968); a család utóéletéről lásd még: ÉBER Baba, *Gyerekeimnek – unokáimnak*, Bp., 1995 (Kéziratban).

¹⁷ A Békésy családról lásd részletesebben: CZEIZEL Endre, *Békésy György* = Cz. E., *Tudósok-gének-dilemmák*, Bp., Galenus, 2002, 115–120.

szerűen említeni vagy elgondolni azt a tevékenységet, amellyel és ahogyan segítette férjét, s közvetve segített létrehozni az életmű darabjait.

Neki (hiszen az első adag kéziratot még ő adományozta a múzeumnak az 1980-as években) és Krisztina¹⁸ lányuknak is köszönettel tartozunk, hogy Passuth László hagyatékát (valamint a róla készült igen gazdag fotóanyagot¹⁹) megőrizték az utókornak, s hogy az őrzés jogát a mai nappal átruházzák a Petőfi Irodalmi Múzeumra.

És végül egy javaslat: időnként nézzünk szét könyvespolcaink második soraiban. Nézzük meg, kik vannak ott, és hozzuk előre őket! Magamat is biztatva mondom: kezdjük el a „Passuth-polcot” olvasni!



Elek Artúr levele Passuth-hoz, Foligno, 1931. szeptember 17.

¹⁸ Passuth Krisztina (1937–) Széchenyi-díjas művészettörténész, az ELTE BTK Művészettörténeti Intézetének intézetvezetője 1993 és 2003 között.

¹⁹ Köztük többek között Wachter Klára, V. Reismann Marian, Gink Károly fotóival.

Dr. KERPEL JENŐ

BUDAPEST V.
DOROTTYA UCCÁ 14.

1935. VI. 14.

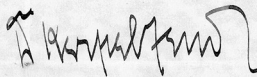
Igen tisztelt Uram,

EURASIA műve nagy meglepetést s kivételes élményt jelentett számomra. Nem kevesebbet, mint egy új magyar regényíró felfedezését. Európai horizonok, hus-vér, de megröntgenezett figurák, a történés dus folyama és finom hajszalerei, egy lucidus kultura biztos kapcsolása s az irástudás oly ritmikája, amelyet egykor megboldogult Kaffka Margitunk jelentett s ma Márai Sándor.

Örülök, ha regénye kiadásának ügyét legközelebb személyesen beszélhetnék meg.

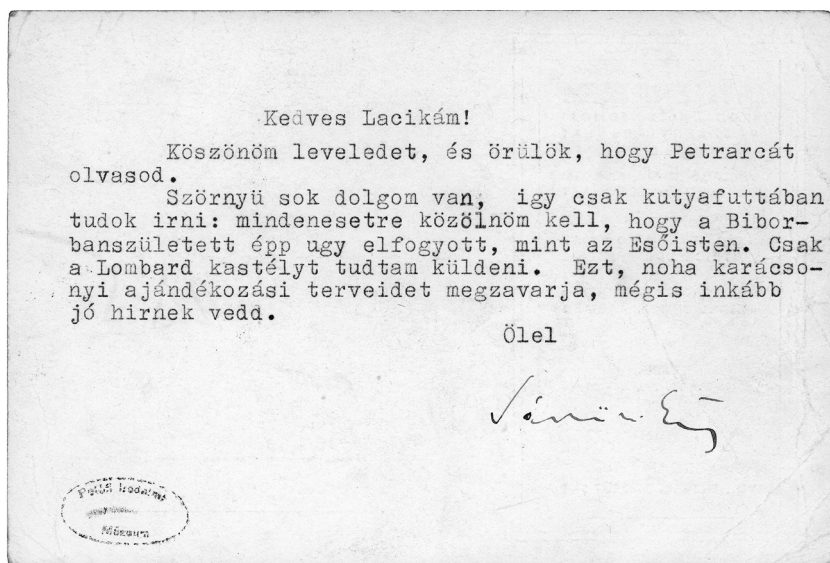
Fogadja igaz nagybecsülésem kifejezését,

jó hiva



Nagyságos
Passuth László dr. urnak,
Budapest.

Kerpel Jenő levele Passuth-hoz, Bp., 1935. június 14.



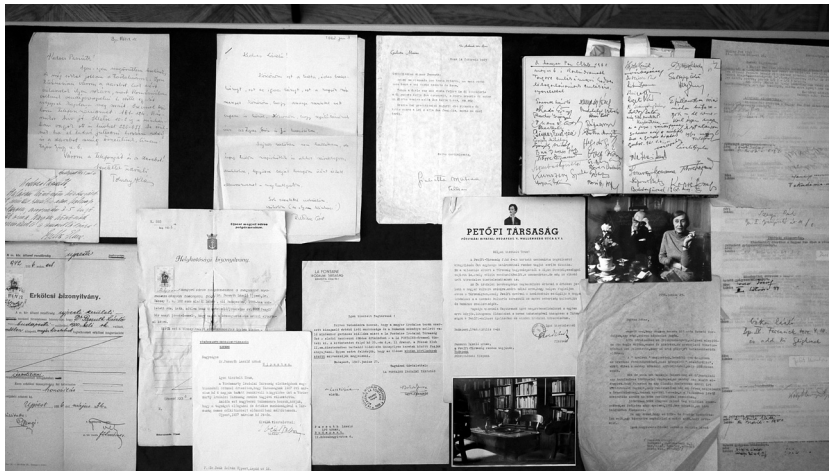
Sárközi György levele Passuth-boz, Bp., 1948. december 15.



Passuth ügyvédjelölti igazolványa, Bp., 1925



A Magyar Természetbarát Szövetség igazolványa, Bp., 1951



Az emlékestre készült kamarakiállítás egyik tárlója